

I. Tarptautinės sistemos teorinės analizės problemos

Tarptautinės sistemos unipoliariškumas: ypatybės ir pabaigos prognozės

---

Šiame straipsnyje nagrinėjama unipoliarinė tarptautinė sistema, vieninteliu sistemos poliumi pripažįstant Jungtines Amerikos Valstijas. Bandoma nustatyti šiuolaikinės unipoliarinės sistemos pobūdį, remiantis įvairiomis tarptautinių santykių teorijomis, išnagrinti unipoliariškumo pasekmes. Straipsnio pabaigoje pateikiami galimi unipoliarinės sistemos pabaigos variantai.

Rimantė BUDRYTĖ
Vytauto Didžiojo Universiteto, PMDI,
Diplomatijos ir tarptautinių santykių studijų
krypties politikos mokslų magistrė.
El.paštas: rimante@one.lt

ĮVADAS

Vos prasidėjęs dvidešimt pirmasis amžius pasauliui atnešė keletą tarptautinę sistemą sukrėtusių įvykių, atskleidusių pasikeitusį transnacionalinių grėsmių pobūdį, privertusių naujai pažvelgti į saugumo sampratą bei į tarptautinės sistemos poliariškumą. Pats žymiausias iš šių įvykių buvo 2001m. rugsėjo 11d. teroristinės atakos Jungtinėse Amerikos Valstijose, kai į Pasaulio Prekybos Centrą Niujorke ir į Pentagono pastatą Vašingtone įsirežė teroristinės grupuotės Al Qaeda narių užgrobti lėktuvai. Po Rugsėjo 11-os JAV inicijuotą karą prieš terorizmą, kuris buvo pradėtas Afganistane, palaikė daugelis didžiųjų pasaulio valstybių, susivienijusių prieš bendrą grėsmę – terorizmą, galinčią kelti pavojų bet kuriai tarptautinės bendruomenės daliai.

Bendros grėsmės suvienytų pasaulio valstybių vienybė truko neilgai. Jau 2003 metų pavasarį JAV vienašališkai pradėjo karą Irake neatsižvelgdama į kitų didžiųjų valstybių nepritarimą. JAV veiksmų vienašališkumas bei karo Afganistane metu išaiškėję didžiuliai technologiniai ir kariniai skirtumai tarp JAV ir kitų sąjungininkių išryškino tarptautinės sistemos unipoliariškumą. Po Rugsėjo 11-os įvykių didelė dalis tarptautinių santykių tyrinėtojų iškėlė prielaidą, kad šiuo metu tarptautinėje sistemoje yra tik vienas polius – supergalybė (kai kurių tyrinėtojų nuomone – hypergalybė) – JAV.

Tik vieno poliaus buvimas tarptautinėje sistemoje gali sukelti skirtingas pasekmes. Kai kurių tyrinėtojų nuomone, tarptautinės sistemos unipoliariškumas yra taikus. Kiti teigia, kad unipoliariškumas slepia grėsmes tarptautiniam saugumui. Šio straipsnio tikslas – panagrinėti unipoliarinės sistemos ypatybes ir, keliant prielaidą, kad unipoliarinė valstybė kelia grėsmę tarptautinės sistemos stabilumui, pabandyti numatyti unipoliarinės sistemos pabaigos variantus.

TARPTAUTINIŲ SISTEMŲ KLASIFIKACIJA

Martin Hollis ir Steve Smith (1991) teigia, kad „<..>tarptautinė sistema gali reprezentuoti anarchišką grupuotę, kurią sudaro savanauddžiai vienetai, bendradarbiaujantys tik tiek, kiek jiems patogu”¹ Kenneth Waltz (1979) sistemą apibūdina kaip tarpusavyje sąveikaujančius vienetus ir struktūrą. Tarptautinės sistemos vienetai yra valstybės. Visos tarptautinės sistemos yra anarchiškos; jos skiriasi tik tuo, kaip tarp vienetų pasiskirstę sugebėjimai, kuriems persiskirstant, kinta sistemos struktūra.² K.Waltz įžvelgia tik vieną kintamąjį tarptautinėje sistemoje – poliarinę jos struktūrą³.

Plačiaja prasme tarptautinė sistema reiškia savarankiškų politinių esybių, sąveikaujančių tarpusavyje tam tikra tvarka ir tam tikru dažnumu, derinį⁴. Tarptautinė sistema – ją sudarančių vienetų sąveikų suma⁵. Tarptautinės sistemos pagrindiniai veikėjai yra suverenios valstybės, kurioms būdinga bent formali lygybė. Tarptautinėje sistemoje kiekviena šalis siekia savo tikslų – būtent šia prasme tarptautinė sistema yra anarchiška. Tarptautinės anarchijos sąvoka remiasi faktu, kad nėra jokio už valstybę viršesnio darinio; valstybės yra pagrindiniai suverenūs dariniai tarptautinėje visuomenėje.⁶

Nagrinęjant tarptautinę sistemą remiantis realizmo ir neorealizmo paradigmomis, ypatingai svarbu yra galios sąvoka. Hans Morgenthau teigia, kad „<.>tarptautinės sistemos pobūdis lemia pagrindines kiekvienos konkrečios valstybės užsienio politikos orientacijas, o tai, kokią politiką valstybė vykdo, priklauso nuo jos padėties tarptautinės sistemos galios struktūroje”⁷⁷. Tarptautinių santykių bei diplomatijos kontekste galia yra suprantama kaip vienos valstybės galėjimas įtakoti ar kontroliuoti kitas valstybes. Valstybės, galinčios tai daryti, vadinamos galybėmis. Valstybės galia dažnai skirstoma į kietąją ir minkštąją galias⁸. Kietoji galia – sąvoka, kuri susijusi su galia, kylančia iš karinių ir diplomatinių priemonių. Minkštoji galia – sąvoka, kuri susijusi su galia, kylančia iš ekonominių ir kultūrinių priemonių.

Pagal galios kriterijų, valstybės, turinčios galybių statusą, dažniausiai yra papildomai klasifikuojamos:

- Hypergalybė – galybė, kuri yra žymiai stipresnė nei bet kokie potencialūs varžovai.
- Supergalybė – valstybė, kuri gali įtakoti įvykius ar projektuoti galią plačiu mastu. Šiuolaikiniais terminais tai galėtų būti vietos, turintis stiprią ekonomiką, didelę populiaciją, stiprias ginkluotąsias pajėgas, taip pat ir oro pajėgas bei kosmoso pajėgumus, bei didžiulį masinio naikinimo ginklų arsenalą. Supergalybės dažnai turi kolonijas ar satelites⁹ valstybes.
- Didžioji galybė – valstybė, kuri yra viena iš lyderiaujančių pasaulio galybių.
- Vidutinė galybė – valstybė, kuri negali dominuoti kitoms valstybėms, tačiau turi tarptautinę įtaką. Dažnai šis terminas vartojamas regioninei galybei apibūdinti – valstybė, kuri dominuoja kitoms regiono valstybėms.

Tradicškai sistemos yra klasifikuojamos pagal polių skaičių, kuris rodo galios pasiskirstymą sistemoje. Poliumi gali būti: a) vienas veikėjas (dažniausiai valstybė); b) vertikali struktūra, jungianti vieną galingą valstybę ir grupę silpnesnių valstybių; c) horizontali struktūra - lygių valstybių sąjunga arba blokas.

Egzistuoja įvairios nuomonės dėl to, kokia galinga turi būti valstybė, kad būtų kvalifikuojama kaip polius, arba, tiksliau, kokie yra reikalavimai vienietams, sudarantiems poliarinę sistemą. Neorealistinė bei

struktūrinio realizmo teorijos laiko, kad esminis reikalavimas poliarinės sistemos vienietams yra pajėgumų paskirstymas. Neorealistai skaičiuoja ypač galingų valstybių skaičių tam, kad nustatytų sistemos poliariškumą: ar sistema unipoliarinė, bipoliarinė, ar multipoliarinė. Poliariškumas taip pat matuojamas dydžiu, pagal kurį valstybės formuoja aljansus bei koalicijas. Taip pat pabrėžiama pajėgumų paskirstymo tarp poliarinių valstybių svarba¹⁰.

Poliarinė sistemos struktūra parodo nepriklausomų didžiųjų valstybių skaičių ir jų tarpusavio santykius. Poliariškumas susijęs su tarptautinės sistemos veikėjų skaičiumi ir pajėgumų pasiskirstymu tarp jų. Unipoliarinė vadinama tokia tarptautinės sistemos struktūra, kurioje yra tik viena viršenybę turinti galybė¹¹. Bipoliarinėje sistemoje yra du dideli jėgos centrai arba dvi didelės valstybės, arba dvi glaudžiai susijusios aljansų sistemos, kurios dominuoja politikoje. Multipoliarinė sistemos struktūra turi tris ar daugiau jėgos centrus, tačiau joje yra daug panašaus lygio valstybių. Tarptautinės sistemos, turinčios du poliūs (bipoliarinės), yra labiau linkusios į karus nei sistemos, apimančios didesnę veikėjų skaičių (multipoliarinės), su labiau išsklaidyta galia¹². Dažniausiai tarptautinių santykių literatūroje tarptautinės sistemos skirstomos į multipoliarines sistemas, turinčias mažiausiai penkias apytikriai lygiavertio stiprumo didžiąsias valstybes, ir bipoliarines sistemas, turinčias tik dvi¹³. Unipoliarinės sistemos sąvoka ypač aktuali tapo tik po Šaltojo karo pabaigos.

ŠIUOLAIKINĖ TARPTAUTINĖ SISTEMA

Šiuolaikinės Europos valstybių sistemos kontūrai išryškėjo po Trisdešimtųjų metų karo (1618-1648). Vestfalijos taikos sutartis, kuria buvo užbaigtas šis karas, buvo pasirašyta 1648 metais ir įtvirtino naują, modernią Europos valstybių sistemą¹⁴. Vadinamoji Vestfalijos sistema rėmėsi valstybės kaip suvereno ar aukščiausios valdžios bei lygybės tarp suverenų valstybių samprata. Tai buvo sistema, kuria nustatomi normatyviniai neutraliteto ir neintervencijos principai bei teisingo karo doktrina; siekiama išvengti didelių karų per tokius mechanizmus kaip galios balansas. Šis modelis, paremtas galios balanso principu, pasak daugelio mokslininkų, galiojo iki XX amžiaus, kai kurie mokslininkai teigia, kad jo liekanų galima atrasti ir šiais laikais¹⁵.

Po Napoleono karų, vykusių 1803 – 1815 metais, nusistovėjo multipoliarinė sistema. Tačiau XX amžiaus pradžioje paaiškėjo, kad galios balansu paremta sistema nėra patvari: Europos centre iškilo Vokietija, kuri pradėjo sparčiai ginkluotis. Daugelis tarptautinės politikos tyrinėtojų teigia, kad galios pasiskirstymo pokyčiai būna nulemti dviejų pagrindinių priežasčių: pajėgumų ir materialinių išteklių išsisklaidymas per tam tikrą laiką bei atsvaros galios koncentracijai sukūrimas, tai argumentuojant išnaudojimo baimę¹⁶. Šis aiškinimas itin tinka situacijai Europoje XX amžiaus pradžioje nusakyti: Vokietijos gyventojų skaičius 1870 – 1914m. išaugo nuo 40 iki 65mln.; 1914m. Vokietijai teko beveik pusė plieno gamybos Europoje apimties. Vokietijos sustiprėjimas lėmė, kad Europoje prasidėjo ginkluotės varžybos, ypač karinių laivų ir artilerijos pramonėje.

Sustiprėjus Vokietijai, prasidėjo varžybos dėl galios, lėmusios dviejų pasaulinių karų kilimą. Jau Pirmojo Pasaulinio karo metais įsigalėjo bipoliarinė sistema, kurioje vienu poliumi tapo Vokietija, Austrija-Vengrija ir Turkija, kitu – Prancūzija, Rusija ir Didžioji Britanija. Tarpukaryje tarptautinė sistema turėjo multipoliarinės sistemos bruožų, tačiau po Antrojo Pasaulinio karo tarptautinė sistema palaipsniui vėl tapo bipoliarinė, kurioje poliais buvo JAV ir visos Vakarų pasaulis bei Sovietų Sąjunga ir jos satelitės.

Egzistuoja įvairios nuomonės apie sistemos poliariškumą Šaltojo karo metais. Labiausiai paplitusi nuomonė yra ta, kad visą Šaltojo karo laikotarpį, iki 1990 metų, kai suiro vienas iš polių – Sovietų Sąjunga, išliko bipoliarinė sistema. Po 1990 metų tarptautinė sistema laipsniškai tapo unipoliarine, kurioje vienintelis poliūs – hegemonas – yra Jungtinės Amerikos Valstijos. Dėl pasaulio unipoliariškumo po Šaltojo karo pabaigos vyksta daug diskusijų, tačiau vis dėlto daugelis mokslininkų pripažįsta, kad šiuolaikinė sistema turi visus unipoliarinės sistemos bruožus.

Po Sovietų Sąjungos žlugimo buvo daug bandymų diskutuoti apie tarptautinės sistemos struktūros pokyčius bei karus ir konfliktus, kurie bus būdingi ateities pasauliui. Šie bandymai apima unipoliarinio pasaulio sampratą, kuriame JAV lieka vienintele pasaulio supergalybe, bei labiau multipoliarinės sistemos sampratą, kurioje vienas ar keletas JAV prilygstančių konkurentų iškils per artimiausius dvidešimt pirmo amžiaus dešimtmečius¹⁷.

UNIPOLIARINĖS SISTEMOS POBŪDIS

Egzistuoja svarbūs skirtumai tarp polių skaičiaus ir jėgos koncentracijos tarp jų bei teorinių prielaidų apie karą, taiką ir stabilumą sistemos viduje. Pasak neorelistų, karas yra labiau tikėtinas, jeigu galios nelygumas egzistuoja tarp didžiųjų, poliarinių veikėjų. Polių skaičius ir jėgos koncentracijos tarp poliarinių valstybių laipsnis yra svarbus faktorius, darant prielaidas, ar karas prasidės.

Pagal tarptautinės sistemos struktūrą, galima daryti prielaidas apie valstybių elgesį ir polinkį į karus. Unipoliarinėje sistemoje valstybės siekia apsaugoti savo nepriklausomybę, siekdamos pusiausvyros prieš viršenybę turinčią galybę, arba hegemoną, arba sukilusi valstybė pagaliau nušalina lyderį. Multipoliarinėje arba išskirstytos galios sistemoje valstybės formuoja aljansus galios pusiausvyrai pasiekti, tačiau aljansai yra lankstūs. Karai gali kilti, tačiau jie būna gana ribotos apimties. Bipoliarinėse sistemose aljansai yra griežtesni, tai sukelia galimybę kilti didesniems konfliktams, galbūt netgi globaliniam karui¹⁸.

Klasikinės galios balanso teorijos šalininkai teigia, kad unipoliariskumas yra pavojingas ir nestabilus. Egzistuoja tendencija, kad kitos galybės susijungs ar susivienys į koaliciją tam, kad sudarytų opoziciją stipriausiai valstybei, kuri per savo stiprumą ir įtaką kelia grėsmę mažesnėms valstybėms. Tai neišvengiamai veda į didelio masto konfliktų prielaidas. Sekant šia logika, pusiausvyra gali būti atstatyta, jeigu pirmaujanti valstybė yra priešinama oponuojančios valstybių grupės didėjantiems pajėgumams. Tokiu atveju unipoliariskumas yra laikinas¹⁹.

William Wohlforth (1999) teigia, kad dabartinė tarptautinė sistema yra unipoliarinė, o dabartinis unipoliariskumas yra taikus bei ilgalaikis²⁰. Unipoliariskumo ilgalaikiškumas priklauso nuo daugelio faktorių, tarp kurių yra ir unipoliarinės valstybės noras išlaikyti savo poziciją. Unipoliariskumas apibrėžiamas kaip struktūra, kurioje unipoliarinės valstybės pajėgumai yra tokie dideli, kad jokios valstybių kombinacijos negali jų atsverti. Dvidešimt pirmojo amžiaus pradžios sistema, pasak Wohlforth'o, yra unipoliarinė, nes JAV yra pirmoji valstybė pasaulio politikos istorijoje, turinti viršenybę ištisame spektre pajėgumų, tokių kaip ekonominiai, kariniai, politiniai, geopolitiniai bei technologiniai.²¹

Argumentas, kad unipoliariskumas yra taikus, remiasi realizmo – hegemonijos²² teorijomis. Unipoliarinėje sistemoje karų tarp didžiųjų

galybių nebuvimas bei varžybos dėl prestižo ar saugumo nekyla dėl dviejų priežasčių: pirmiausia, dominuojančios valstybės galios pranašumas panaikina hegemonų varžybų problemą pasaulio politikoje, antra, tai sumažina galios balanso politikos mastus tarp didžiųjų valstybių.

Hegemonų teorija teigia, kad ypatingos galios valstybės – hegemonai – puoselėja tarptautinę tvarką ir palaiko stabilumą tol, kol skirtingas galios augimas lemia kurios nors valstybės, galinčios mesti iššūkį dominuojančiai valstybei dėl lyderiavimo, nepasitenkinimą. Kuo aiškesnė ir didesnė galios koncentracija dominuojančioje valstybėje, tuo taikesnė bus tarptautinės sistemos tvarka.

Esminis dalykas hegemonų teorijoje yra tai, kad konfliktas kyla tokiu atveju, jeigu lyderis ir tas, kuris jam metė iššūkį, nesutaria dėl reliatyvios savo galios. Lyderis turi save laikyti pajėgiu apginti sistemos status quo, kai tuo pačiu metu antroji valstybė tiki, kad ji turi pakankamai galios tam, kad varžytųsi su dominuojančia valstybe. Jeigu sistema yra unipoliarinė, didžiosios galybės hierarchija turi būti stabilesnė nei bet kokia hierarchija, egzistuojanti sistemoje su daugiau nei vienu poliumi. Kadangi unipoliariškumas remiasi beprecedente JAV galios koncentracija, nėra potencialaus konflikto, galinčio kilti iš hegemonų varžybų, šaltinio.

Galios balanso teorija kelia prielaidą, kad bet kokia sistema, kurią sudaro valstybės, turi polinkį į pusiausvyrą. Tol, kol sistema išliks unipoliarinė, galios balanso teorija prognozuoja taiką. Bipoliarinė sistema labiau linkusi į karus nei multipoliarinė, kadangi sumažėja neaiškumas dėl galimo agresoriaus. Remiantis ta pačia logika, unipoliariškumas yra mažiausiai linkęs į karus iš visų įmanomų struktūrų. Tol, kol sistema išlieka unipoliarinė, yra itin mažas netikrumas dėl aljansų pasirinkimo ar galios apskaičiavimo. Tol, kol saugumo politika yra orientuota į vienintelio poliaus galią ir preferencijas, mažai tikėtina, kad “antrosios” valstybės įsivels į varžybas dėl saugumo ar prestižo. Tačiau unipoliarinės sistemos lyderis gali būti labiau intervencionistas nei ankstesnės sistemos lyderiai. Naudodamasis kitų valstybių saugumo priklausomybe kaip vienašalės galios privalumu, vienintelis polius gali sukurti aljansų sistemą, kuri sumažina antraeilį valstybių rūpesčius.

Abi teorijos – tiek galios balanso, tiek hegemonų – pabrėžia tai, kad didelė galios koncentracija palaiko struktūroje taiką. Galios balanso teorija teigia, kad “maža yra gražu”²³. Tuo remiantis galima teigti, kad vienas polius yra geriausias variantas, o saugumo varžybos tarp didžiųjų

galybių turėtų būti minimalios. Hegemonų teorija teigia, kad aiški dominuojančios valstybės galios viršenybė, turint visapusišką galios “rinkinį”, turėtų eliminuoti varžybas dėl pirmenybės.

Neorealistams unipoliariškumas yra mažiausiai stabili iš visų struktūrų, kadangi didelė jėgos koncentracija kelia grėsmę kitoms valstybėms ir priverčia jas imtis veiksmų, kad būtų atstatyta pusiausvyra. K. Waltz'o teigimu, “nesubalansuota galia yra potenciali grėsmė visiems kitiems”. Kitų mokyklų mokslininkai laikosi pozicijos, kad didelė jėgos koncentracija užtikrina taiką, tačiau jie abejoja, kad JAV viršenybė gali išlikti ilgai: atsiranda nuomonių, kad unipoliariškumas tėra tik iliuzija, akimirka, kuri ilgai nesitęs.

Unipoliariškumas yra struktūra, kurioje vienos šalies pajėgumai yra per dideli, kad būtų įmanoma jiems sukurti atsvarą. Tačiau tuo pat metu šie pajėgumai nėra taip stipriai koncentruoti, kad susikurtų globalinė imperija. Unipoliariškumas neturi būti painiojamas su daugiapoliarine ar bipoliarine sistema, kurioje yra viena ypač stipri poliarinė valstybė ar su imperine sistema, kurioje yra tik viena didžioji galybė.

Puolantysis realizmas²⁴ teigia, kad “kiekvienos valstybės tikslas – maksimizuoti savo galią pasaulyje, kas reiškia galios įgijimą kitų valstybių sąskaita”²⁵. Struktūriniai faktoriai, tokie kaip anarchija ir galios paskirstymas, yra svarbiausi aiškinant tarptautinę politiką.

Puolančiojo realizmo teorija ypač pabrėžia galios svarbą tarptautinėje sistemoje. Pasak puolančiojo realizmo teoretikų, tarptautinė sistema yra anarchinė, kurioje nė viena valstybė negali būti tikra dėl kitų valstybių siekių, kad kita valstybė nepanaudos savo karinių pajėgų užpulti pirmąją valstybę. Pagrindinis visų valstybių tikslas yra išlikimas, todėl, saugumas yra pagrindinė valstybės elgesio motyvacija. Puolančiojo realizmo teorija teigia, kad valstybės yra racionalios: jos mąsto strategiškai apie savo išorinę situaciją ir renkasi strategiją, kuri atrodo tinkamiausia saugumo ir išlikimo tikslams pasiekti.

Pačiose Jungtinėse Amerikos Valstijose esama skirtingų požiūrių į unipoliarinę sistemą, kurioje JAV yra vienintelis polius. Skirtingoms mokykloms atstovaujantys mokslininkai turi skirtingas vizijas, kaip JAV turėtų elgtis su savo unipoliariškumu. Izolacionistai norėtų tiesiog ignoruoti unipoliariškumą, “pakelti pakeliamąjį tiltą” ir ginti Amerikos Tvirtovę²⁶. Tačiau galima kelti prielaidas, kad ši “tvirtovė” buvo sugriauta Rugsėjo 11-osios teroristinėmis atakomis. Liberalaus internacionalizmo

atstovams nepatinka unipoliarinės galios. Jie norėtų unipoliarinę galią padalinti į gabalėlius, tuomet JAV atsidurtų naujoje globalinėje architektūroje, kurioje Amerika taptų ne tarptautinių įvykių teisėju, bet geru ir paklusniu tarptautiniu piliečiu. Realistai turi aiškiausią unipoliarinio pasaulio ir jo naudos supratimą: vienašališkumas ir – jeigu būtina – priešlaikiniai veiksmai²⁷. Demokratinio globalizmo mokyklos atstovai siekia ginti Amerikos idėją per demokratijos skleidimą, laisves, JAV užsienio politikos priemones, taip palaikydami unipoliariškumą.²⁸

UNIPOLIARIŠKUMO PASEKMĖS

Tarptautinės sistemos, kurioje JAV yra vienintelė supergalybė (hypergalybė), unipoliariškumas sukelia tam tikras pasekmes tarptautinei sistemai.

Unipoliariškumo pasekme galima laikyti tai, jog JAV yra pirmoji dominuojanti valstybė pasaulyje, kuri turi viršenybę visuose galios komponentuose: ekonominiame, kariniame, technologiniame ir geopolitiniame. Tai, kad visos galios dimensijos yra sukoncentruotos vienos valstybės rankose, gali kelti grėsmę, įvertinus neracionalaus galios panaudojimo tikimybę.

Svarbi unipoliariškumo pasekmė yra tai, kad tarptautinėje sistemoje šiuo metu nėra hegemonų varžybų. Šaltojo karo metais buvo varžomasi karinėje sferoje dėl Europos ir Azijos pramonės centrų užkariavimo galimybes. Šiandien nė viena valstybė negali prilygti JAV gamtiniais ištekliams, geografija bei augimo lygiu, kas yra būtina norint mesti hegemoninį iššūkį JAV. Dėl hegemonų varžybų nebuvimo galima daryti prielaidas, kad dabartinis unipoliarinis pasaulis yra žymiai saugesnis nei bipoliarinis ar multipoliarinis, tačiau taip galima teigti tik iš dalies, kadangi po Šaltojo karo vyko nemažai karinių konfliktų bei keletas genocido, tokių kaip Ruandoje ar Kosove atvejų, kurie pareikalavo ištis nemažai aukų.

Įvertinus laiko kriterijų, galima daryti prielaidą, kad šis XXI amžiaus unipoliariškumas yra ilgalaikis. Jam jau daugiau nei dešimtmetis ir, jeigu Vašingtonas “žais teisingomis kortomis”, gali trukti ne trumpiau nei truko bipoliariškumas.

Dar viena unipoliariškumo pasekmė – unikali veiksmų laisvė, kurią gauna JAV politikai. Ši unipoliariškumo pasekmė slepia grėsmę, kad ne-

ribojama veiksmų laisvė, kuria disponuoja JAV politikai, gali tapti prielaida nekontroliuojamiems JAV veiksams kitų valstybių atžvilgiu.

ATSVARA UNIPOLIARINEI SUPERGALYBEI

Įvertinus JAV unipoliariškumą kaip grėsmę, galima bandyti atremti šią grėsmę įvairiomis priemonėmis, kurios anksčiau ar vėliau ją susilpnintų. Galima daryti prielaidą, kad norint susilpninti unipoliarinės valstybės galią, reikia sukurti jai prilygstančią galią, taip unipoliarinę sistemą padarant bipoliarinę ar multipoliarinę. Įvertinus unikalią ir visapusišką JAV galią, galima kelti prielaidas, kad bene vienintelis variantas kitoms pasaulio valstybėms, siekiančioms atremti JAV unipoliariškumą, yra aljanso prieš bendrą grėsmę sukūrimas. „Daugiašališkumas yra būdas silpnoms šalims padidinti savo galią prisijungiant prie stipresnių, tačiau daugiašališkumas, susijęs su didžiosiomis galybėmis, ir ypač su unipoliarine galia, yra susijęs su siekiu suvaržyti galią”²⁹.

Kadangi aljansai yra kur kas mažiau efektyvūs nei valstybės sukūriant ir skleidžiant galią tarptautinėje arenoje, daugelis mokslininkų seka K. Waltz’u, atskirdami pajėgumų platinimą tarp valstybių bei aljansų, kuriuos valstybės gali suformuoti. Unipoliarinė sistema yra ta sistema, kurioje atsvara neįmanoma. Kai atsvara tampa įmanoma, sistema nebėra unipoliarinė. Taškas, kuriame gali įvykti struktūrinis pokytis, yra susijęs su tuo, kaip efektyviai aljansai gali suvienyti individualių valstybių galias. Aljansai suvienija galią tik tiek, kiek patikimai jie įpareigoja, kiek leidžia sujungti ginkluotąsias pajėgas, gynybos pramonę, tyrimų ir vystymo infrastruktūrą³⁰ bei strateginių sprendimų priėmimą³¹.

Egzistuoja daug problemų, susijusių su aljansų prieš unipoliarinę galią sukūrimu. Pirmiausia, aljansai nėra efektyvi suvienyta jėga, kadangi jiems tenka spręsti vidines problemas tarp skirtingas galias ir siekius turinčių valstybių, kai tuo tarpu hegemonui tenka spręsti tik savo problemas. Vienas poliūs įgauna didesnę suvienytų pajėgumų galios vienetą nei bet koks aljansas, kuris galėtų rasti prieš šį polių. Kaip to pavyzdį galima pateikti Europos vidines problemas, kylančias iš nesutarimų tarp Didžiosios Britanijos, Vokietijos ir Prancūzijos. Visos šios valstybės yra ir NATO, ir ES narės, visos jos yra buvusios praeities didžiosios galybės, o Didžioji Britanija ir Prancūzija yra branduolinės valstybės. Šios didžiosios Europos valstybės bet kokiam aljanso gali sukelti problemų, susijusių su įsivaizduojama savo vieta aljanso hierarchijoje, įtaka ir pan.

Koordinuoti atsvarą prieš žemyninę valstybę, kuri jau yra pasiekusi unipoliarinės valstybės statuso, yra itin sunku. Netgi žlunganti žemyninė unipoliarinė valstybė turėtų neįtikėtinai didelių galimybių žaisti pagal “skaldyk ir valdyk” taktiką. Kylanti atsvara turėtų konfrontuoti ne tik su unipoliarinės valstybės pajėgomis, bet ir su tais, kurie yra šios galybės sąjungininkai.

Aljansai nepakeičia sistemos struktūros. Tik netolygus galios augimas, arba naujos valstybės sukūrimas, kaip galima daryti prielaidas ES atveju, užbaigs unipoliarinį laikotarpį. Europai prireiks dešimtmečių, kad taptų *de facto* valstybe – jeigu kada nors taps. Kol tai įvyks, unipoliariškumo lemtis priklauso nuo santykinių pagrindinių galybių augimo ir atsinaujinimo tempų. Šiuo konkrečiu atveju galima kalbėti apie galimą Rusijos atsinaujinimą ir supergalybės statuso atgavimą, apie Kinijos tolimesnę stiprėjimą ir karinių bei technologinių pajėgumų vystymą bei ES integraciją iki vientisos valstybės.

UNIPOLIARINĖS SISTEMOS PABAIGA

Charles Krauthammer(2004) teigia, kad dvidešimt pirmajame amžiuje galima numatyti du didžiulius geopolitinius pokyčius: nesulaikomą Kinijos iškilimą bei demografinį Europos žlugimą. Abu šie pokyčiai neabejotinai išbalansuos tarptautinę sistemą³². Remiantis šia prielaida, galima teigti, kad dar dvidešimt pirmajame amžiuje unipoliarinė sistema turėtų pasibaigti, o jos vietoje susikurti bipoliarinė ar net multipoliarinė sistema.

Mokslininkai teigia, kad tarptautinės sistemos unipoliariškumas turėtų baigtis tuo, kad sistema taps bipoliarinė ar multipoliarinė. Siūlomi trys galimos unipoliarinės sistemos pabaigos priežasčių variantai: kitos valstybės sugebėtų sukurti atsvarą, regioninė integracija bei skirtingas galios augimas. Tačiau nei vienas iš šių variantų neatrodo labai tikėtinas artimiausioje ateityje.

Robert Hutchings (2003) nuomone, pasaulis dar ilgam išliks unipoliarinis karinėje sferoje, kadangi nebus tokios galios ar grupinės galios, kuri galėtų atsverti JAV, tačiau atsiras tripoliarinis ekonominės galios paskirstymas tarp Šiaurės Amerikos, Europos ir Azijos³³.

Charles Kupchan (2003) teigia, kad tarptautinės sistemos unipoliariškumas artėja prie pabaigos. Stabilumas ir tvarka, kylantys iš JAV virše-

nybės, ilgainiui bus pakeisti atsinaujinusių varžybų dėl pasaulio valdymo. JAV unipoliariškumo pabaigą nulems regioninis susijungimas Europoje bei liberalaus internacionalizmo suirimas JAV³⁴.

Daugelis tarptautinių santykių tyrinėtojų prognozuoja, kad valstybėmis ar valstybių sąjungomis, kurios ateityje galėtų tapti supergalybėmis ir sukurti atsvarą JAV, pakeisdamos tarptautinės sistemos pobūdį nuo unipoliarinės į bipoliarinę ar net multipoliarinę, yra besiplečianti Europos Sąjunga, kurios ekonominė galia jau gali būti lyginama su JAV, bei kuri turi branduolinius pajėgumus, tačiau ji yra per daug fragmentuota, kad būtų laikoma vieninga galybe. Valstybe, kuri per keletą dešimtmečių gali sukurti atsvarą JAV ir tapti antruoju poliumi, mokslininkai laiko Kiniją, kuri šiuo metu turi nedidelius branduolinius pajėgumus, tačiau didžiausią pasaulyje armiją, didžiausią gyventojų skaičių bei sparčią augančią ekonomiką.

Be ES ir Kinijos, egzistuoja prielaida, kad kada nors ateityje poliumi galėtų tapti Centrinė Azija su Rusija kaip hegemonu. Tačiau problema yra ne tik tai, kad pagrindinės regiono galybės turi būti balansu Rusijos iškilimui, bet ir tai, kad Rusijos galia toliau mažėja. Nepaisant Rusijos vadovų deklaravimo apie Rusijos siekį atgauti supervalstybės statusą, Rusijos kaip potencialaus poliaus kandidatūra nėra svarstoma.

Norint pasiekti unipoliarinės valstybės pabaigos, neužtenka regioninėms galybėms koordinuoti politiką tradiciniuose aljansuose. Jos turi savo ekonominį potencialą paversti į konkrečius pajėgumus, kurios yra būtinos tapimui poliū: gynybos pramonė ir galios projekcijos pajėgumai, kurie galėtų prilygti JAV. Artimiausiu metu būtina bipoliarinės arba multipoliarinės sistemos susikūrimo galimybe galėtų būti arba tikras Europos ir Centrinės Azijos suvienijimas – ES tapimas valstybe de facto, arba Rusijos imperijos atkūrimas – kas yra itin mažai tikėtina, arba unipoliarinis dominavimas kiekviename regione – Vokietijos, Rusijos, Kinijos arba Japonijos.

Kita idėja, kuri anksčiau ar vėliau įtakos unipoliariškumo pabaigą – internacionalizmo pokyčiai pačiose JAV. Unipoliariškumas remiasi politikos, kuriai patinka viršenybė, egzistavimu. Jeigu JAV pavargs nuo buvimo visuotiniu saugotoju, unipoliariškumas pasibaigs. Tikėtina, kad tokiu atverju JAV sieks izoliacionizmo, anksčiau ar vėliau įtakosiančio vienašališkumo pradžią.

Apjungiant Europos ir Azijos iškilimą bei liberalaus internacionalizmo smukimą JAV, tampa akivaizdu, kad unipoliarinės sistemos egzistavimas ilgai nesitęs. Tuo pačiu metu kyla alternatyvūs galios centrai, JAV traukiasi iš daugiašalių institucijų vardan vienašališkumo, kas kelia grėsmę, kad šie galios centrai susipriešins, taigi tikėtina, kad vėl prasidės geopolitinės varžybos³⁵.

IŠVADOS

Egzistuoja daug ir įvairių tarptautinių santykių teorijų, nagrinėjančių ir vertinančių tarptautinės sistemos unipoliariškumą. Bandant dabartinę politinę realybę vertinti pritaikant šias teorijas, tenka pripažinti, kad vis dėlto labiausiai tinka realizmo teiginiai apie valstybių galios didinimo siekimą, siekiant įgyti ir išlaikyti polinės valstybės statusą.

JAV šiuo metu turi sutelkusi daugialypę precedento neturinčią galią, leidžiančią šią valstybę kvalifikuoti kaip vienintelį sistemos polių. Tokia sistema, kai kurių tyrinėtojų nuomone, yra pati stabiliausia ir taikiausia, tačiau vertinant politinę realybę galima pastebėti, kad unipoliarinė galia slepia grėsmes kitiems tarptautinės sistemos dalyviams.

Įvertinus JAV kaip vienintelį polių bei tarptautinės sistemos kitimą, galima bandyti prognozuoti unipoliarinės sistemos pabaigos variantus. Šiuo metu realiausiais pretendais į polių laikoma Kinija bei Europos Sąjunga, tačiau tokia perspektyva matoma tik po keliasdešimties metų, kadangi šiems sistemos dalyviams teks atsverti visapusišką JAV galią, kas atrodo išties didžiuliu uždaviniu.

Unipolarity of international system: features and predictions of the end

---

Rimantė BUDRYTĖ

The beginning of XXI century was marked by few events that had influence on international relations in the whole world. Terror attacks in the United States of America in September 11, 2001, were the first such high a big range attacks against the USA. It had shown that the USA – the most powerful state of the world – is vulnerable to more danger, than nuclear weapons alone.

After September 11 the USA started war against terrorism in Afghanistan, and many states supported it. However, in spring 2003 the USA unilaterally, without international support, decided to use military power in Iraq, arguing that Iraq possessed potential threat – weapons of mass destruction. Unilateralism, and military and technological differences between the USA and its allies have brought to light a presumption that in the international system there is a single pole, a superpower (hyperpower), the United States of America. The existence of one pole only can have different consequences on international system and international security.

The aim of this article was to determine specific features of the unipolar world, influence of polarity of international system upon international security, and specific threats to security that emerge only in unipolar international systems. Another aim was to try to predict the end of the unipolar system: what could be the next poles and when could it come to the end.

After analysing a number of articles concerning this topic, few conclusions were drawn. Contemporary international system is unipolar and the single pole is the USA; the USA is superior in military, economic, geopolitical, and political spheres at the same time. Increasing military power and unilateralism of the USA may be treated as a threat to international security. Great powers are trying to balance unipolar power, however, the creation of balance to unipolar power is complicated for several reasons. There could be a prediction that potential future poles are China and the EU, but in foreseeable future international system will definitely remain unipolar.

NUORODOS

¹ Martin Hollis, Steve Smith. *Tarptautiniai Santykiai: Aiškinimas Ir Supratimas*. Vilnius: Tyto Alba, 1998., p.111.

² Ten pat, p.127-128.

³ Ten pat, p.128

⁴ R.Jasiulevičienė. Konfliktai ir jų sprendimas. *Valstybės pagrindai. Tarptautiniai santykiai. III d.* Kaunas: Technologija, 1997. p. 138

⁵ Ten pat, p.111.

⁶ Martin Hollis, Steve Smith. The International System. Andrew Linklater (Ed.). *International Relations. Critical Concepts In Political Science*. . Routledge, 2002, Vol. III, p.856.

- ⁷ Ten pat.p.114.
- ⁸ angl. “hard”, soft powers”.
- ⁹ Valstybės satelitės – šalys, kurios yra formaliai suverenios, tačiau faktiškai yra dominuojamos kaimyninės hegemoninės galybės.
- ¹⁰ Ten pat., p.123
- ¹¹ Joseph S.Nye. Understanding International Conflicts. An Introduction To Theory And History”. 3rd Edition. Jr. Longman, 2000, p.34
- ¹² James E.Dougherty, Robert L.Pfalzgraff. Contending Theories Of International Relations. A Comprehensive Survey. 5th Edition. Jr. Longman, 2001, p.121.
- ¹³ Martin Hollis, Steve Smith. *Tarptautiniai Santykiai: Aiškinimas Ir Supratimas*. Vilnius: Tyto Alba, 1998. p.120
- ¹⁴ The Columbia Electronic Encyclopedia 6th Ed. <http://www.infoplease.com>
- ¹⁵ Benno Teschke. Theorising the Westphalian System of States: International Relations from Absolutism to Capitalism. *European Journal of International Relations*, 2002, Vol.1, p.5-48.
- ¹⁶ Charles A.Kupchan. The Rise Of Europe, America’s Changing Internationalism And The End Of U.S.Primacy. *Political Science Quarterly*, vasara 2003.
- ¹⁷ James E.Dougherty, Robert L.Pfalzgraff. Contending Theories Of International Relations. A Comprehensive Survey. 5th Edition. Jr. Longman, 2001, p.123.
- ¹⁸ Joseph S.Nye.Understanding International Conflicts. An Introduction To Theory And History. 3rd Edition. Jr. Longman, 2000., p.34
- ¹⁹ Ten pat.p.132
- ²⁰ William C.Wohlforth.The Stability Of A Unipolar World. *International Security*, vasara 1999, EBSCO duomenų bazė, straipsnio numeris 01622889
- ²¹ Ten pat.p.133
- ²² Hegemonija – vienos grupės dominavimas prieš kitas grupes be jėgos panaudojimo. Dominuojanti grupė vadinama hegemonu.
- ²³ Angl. ”Small is beautiful.”
- ²⁴ Angl. offensive realism
- ²⁵ David C.Hendrickson. The Lion and the Lamb. Realism and Liberalism Reconsidered, *World Policy Journal*, pavasaris 2003, p.97.
- ²⁶ Fortress America
- ²⁷ angl. preemptive
- ²⁸ Charles Krauthammer. Democratic Realism. An American Foreign Policy for a Unipolar World. The AEI Press, 2004. p.7
- ²⁹ Charles Krauthammer. Democratic Realism. An American Foreign Policy for a Unipolar World. The AEI Press, 2004. p.15
- ³⁰ Angl.R&D – research and development – tyrimai ir vystymas.
- ³¹ William C.Wohlforth. The Stability Of A Unipolar World. *International Security*, vasara 1999. EBSCO duomenų bazė, straipsnio numeris 01622889
- ³² Charles Krauthammer. Democratic Realism. An American Foreign Policy for a Unipolar World.The AEI Press, 2004. p.18
- ³³ Robert L.Hutchings. The World After Iraq. 2003-04-08. www.csis.org
- ³⁴ Charles A.Kupchan. The Rise Of Europe, America’s Changing Internationalism And The End Of U.S.Primacy. *Political Science Quarterly*, vasara 2003, p.
- ³⁵ Ten pat.